

מסעי: בנות צלפחד

פרשת בנות צלפחד מופיעה בספר במדבר פעמיים. אחת בהקשר של סדרי חלוקת הארץ, בפרשת פנחס, ואחת בחתימת הספר, בסוף פרשת מסעי. בפעם הראשונה היא מופיעה עם המפקד שבו נמנו השבטים וראשי המשפחות נוחלי הארץ. כבר במפקד עצמו, בעת מנין שבט מנשה, אחרי אזכור שמו של חפר אבי משפחת החפרי, צוין שלא היו לו בנים כי אם בנות ומפורטים שמותיהן. הן הנשים היחידות שנמנו בשמותיהן במפקד.¹ בהמשך למפקד, מסופר על פנייתן של הבנות למשה רבנו ודרישתן לקבל את נחלת אביהן בארץ ישראל. משה רבנו הפנה את שאלתן לה', ונענה בתשובה כפולה: ראשית, אישר הקב"ה את טענת הבנות והורה לתת להן את נחלת אביהן. לאחר מכן, פרט הקב"ה את דיני הירושה הכלליים בישראל: "איש כי ימות וכן אין לו, והעברתם את נחלתו לבתו, ואם אין לו בת, וגו'".²

הפעם השניה בה מופיעה פרשה העוסקת בבנות צלפחד היא בסיומו של ספר במדבר. כאן פונים ראשי האבות ממשפחת מנשה, וטוענים כנגד משה שאם הבנות תשאנה לבנים משבטים אחרים, תעבור הנחלה ממשפחת מנשה למשפחות השבטים האחרים, "ומגורל נחלתנו יגרע". גם עתה, תשובת ה' כפולה. תחילה מצדיק ה' את טענת בני יוסף ומנחה את בנות צלפחד להנשא רק לבני שבטן. לאחר מכן ניתנת ההוראה הכללית, שכל בת יורשת נחלה תנשא לאחד ממשפחת בית אביה כדי שלא תישוב הנחלה למטה אחר.

חלוקת פרשת בנות צלפחד לשתי פרשות שונות, מבהירה את המתח היסודי הטעון בפרשה זו. פרשה העומדת על המפתח של חלוקת הארץ בימי יהושע, ומהווה מקור ויסוד לדיני הירושה בישראל בכל הדורות. בנות צלפחד רצו לרשת אביהן כדי לקיים את נחלת השבט, וצדקו בכך, דודיהן, אבות משפחות בני מנשה, התנגדו למהלך הזה מפני שהוא פוגע בנחלת השבט, ואף הם צדקו בכך. נסביר זאת בפירוט.

הנחת היסוד העומדת ברקע סוגית הנחלות היא שהעם מאורגן במבנה חברתי של שבטים ומשפחות. גם אופן ההתנחלות בארץ מותאם למבנה זה. דהיינו, הגאוגרפיה מתאימה לגאולוגיה. בני שבט מנשה יושבים במקום אחד, בני שבט יהודה במקום אחר, וכן כל שבט מתחלק חלוקת משנה למשפחות גם באזורי ההתנחלות הפנים-שבטיים, כמבואר מפרקי חלוקת הארץ בספר יהושע ובדברי הימים. לימים, ייקראו אזורי הארץ על שם השבטים והמשפחות. עד היום, אלפי שנים אחרי שבטלה צורת ההתיישבות הזאת בסוף ימי בית ראשון, עדיין אנו מדברים על מדבר יהודה והרי מנשה ויישובים רבים בארץ נקראים על שם אבות המשפחות הקדומות. ההשתייכות לשבט ולמשפחה נעשתה על פי משפחת האב וכך גם חלוקת הנחלות. יש לכך הסברים רוחניים עמוקים, אבל אפשר לצורך הדיון כאן להסתפק גם בהסבר המקובל אצל היסטוריונים וחוקרי התרבות האנושית הכללית. בימים ההם, עיקרה של הפרנסה היה מבוסס על הקרקע, החקלאות. הגברים היו מופקדים על העבודה החקלאית הפיזית הקשה, המבנה הכלכלי-חברתי היה פטריארכלי, ולכן הקרקעות עברו בירושה מאב לבן, הבנים היו ממשיכים את האחריות על הנחלה והאחווה ואילו הנשים היו נישאות לאיש ועוברות לביתו ולמשפחתו. דבר זה התקיים במידה זו או אחרת ברוב התרבויות המוכרות לנו עד לעת האחרונה ממש והשריד המובהק לכך, הוא קבלת שם המשפחה של הבעל בעת הנישואין. כל המבנה הזה הלך והתפוגג עם השינויים בכלכלה, במשטר, במבנה המשפחה ובמעמד הנשים. גם השריד הסמלי האחרון לעולם הפטריארכלי, קבלת שם משפחה הבעל עם הנישואין, הולך ומתערער לנגד עינינו.

מה דרשו בנות צלפחד? יש לתת את הדעת לכך שיש מידה לא מבוטלת של אנכרוניזם בזיהוי טענת בנות צלפחד עם פמיניזם מודרני. אמנם, הן היו חכמניות ודרשניות ועמדו בגאון לפני משה רבנו והזקנים, וזכו שמשפטן יובא לפני ה' והוא יכריע כדבריהן. משום כך, הן מהוות דגם נשי ראוי להערכה והזדהות, לא רק - אבל בודאי גם - בעידן הפמיניסטי שבו אנו חיים. אלא שהטענה שהן טענו לא היתה טענה שוויונית - פמיניסטית הדורשת זכות לנשים לרשת כמו גברים. זה גם לא ההישג שהשיגו בהלכות ירושה. הן טענו שכדי שנחלת אביהן במשפחת חפר לא תאבד, יש להעביר את הירושה להן, כך שכאשר יתחלקו הנחלות בארץ ישראל, יהיה גם לצלפחד

¹ במדבר כו לב-לג

² במדבר כו ו - יא

אביהן נחלה בארץ והיא לא תחולק בין אחיו. גם הכלל שנקבע בהלכות ירושה בעקבות ההישג של הבנות לא היה שוויוני. לא נקבעה זכות שווה לירושה לבנות, אלא רק שהן יורשות במקום שאין בנים. זאת, כדי שנחלת האב תשמר ולא תחולק בין נחלות אחיו. עד כאן, ההישג של בנות צלפחד בפרשיה הראשונה.

בפרשיה השנייה מעלים בני שבט יוסף בעיה אחרת: מה מועילה העברת הירושה לבנות צלפחד, אם על פי עקרון הירושה הכללי, האחוזה שהן קיבלו תעבור לשבט אחר – השבט של בעליהן, ובניהן המשיכים לשבט האב. בני יוסף חששו שהנחלה של חפר תוצא מידי שבט מנשה, ותחולק, בעקבות נישואי הבנות, לשבטים אחרים – שבטי בעליהן. יכול להווצר מצב ש"עמק חפר" יהפוך בתוך דור אחד מחולק לששה שבטים שונים, מיהודה ועד זבולון ומראובן ועד גד. הלא אם מחלה תנשא ליהודי, נועה לגדי, תרצה לזבולוני, אזי בתוך עמק חפר יתבססו בתוך דור חמש משפחות מחמשה שבטים שונים. זאת, מלבד המשפחה העיקרית, משפחת החפרי שמשבט מנשה, אלו הצאצאים של שאר בני חפר, אחי צלפחד, דודיהן של חמש הבנות. הקב"ה קיבל את הטענה הזאת, והמליץ לבנות צלפחד להתחתן עם בנים ממשפחות מנשה בלבד, כך תשאר כל נחלת חפר בתחום שבט מנשה. אבל, הטענה של בני יוסף משקפת בעיה רחבה הרבה יותר, שהרי אם בנות יורשות יכולות להנשא לשבטים אחרים, אזי במשך הדורות, צפויה התערבבות של הנחלות. לדוגמה, אם בת משבט יהודה תנשא לבן שבט אפרים, ואחיה יילכו לעולמם לפני מות האב, הנחלה של האב תעבור לבת, ותיסוב אחרי מותה משבט יהודה לשבט אפרים. בעלה ובניה המיוחסים לשבטו, האפרתים, ירשו את הנחלה, וכך יתכן מצב שבלב בית לחם יהודה תתקיים נחלה של משפחה משבט אפרים. סביר להניח שלאורך דורות רבים יכול להתרחש תהליך של ערבוב גמור.

נמצא, שרעיון שימור הנחלה של האב על ידי הורשתה לבנות שמופיע בפרשה הראשונה מפי בנות צלפחד, מנוגד לרעיון שימור נחלות השבטים שמופיע בפרשיה השנייה בפי בני יוסף. למעשה, כדי להבטיח מניעת ערבוב השבטים לא די היה להורות לבנות צלפחד להנשא לבני שבטן, אלא למנוע באופן כללי ולדורות נישואין בין שבטיים. הרמב"ן מפרש לפי פשוטו של מקרא, היתה זו הנחיה מחייבת וגם הנחייה לדורות: כל בת יורשת נחלה תנשא רק לבני משפחת בית אביה, כדי שלא תסוב נחלה ממטה למטה אחר.³ עדות למסורת ממשית כזאת נמצאת במדרש המובא בתרגום יונתן לפרשת יפתח. לדברי המדרש, יפתח נקרא "בן אשה זונה" לא מפני שתלילה אמו היתה מן הפחותות בישראל, אלא מפני שהיא נישאה לבן שבט אחר! וזו לשון התרגום (מתורגמת לעברית): "זה הוא הנוהג שהיה בישראל בעבר. שלא תיסוב נחלה משבט לשבט, לכן לא היה יכול איש לשאת אשה שלא משבטו, וכאשר היתה אשה אוהבת איש שלא משבטה, היתה יוצאת מבית הוריה בלא ירושה והיו האנשים קוראים לה זונה שאוהבת איש שאינו משבטה, וכך היה לה לאמו של יפתח".⁴

פרשה אחת מטה לכיוון של ירושת הבנות את אביהן, פרשה שנייה מטה לכיוון של שמירת הירושה בצד הגברי של המשפחה. השלמה ביניהן היתה יכולה להיות רק בדרך מניעת נישואין בין שבטיים בישראל.

אלא שחז"ל דייקו מן הכתובים את ההיפך הגמור כמעט. על פי חכמים, כל הדרישה לנישואין בתוך השבט היתה רק לדור נוחלי הארץ. ומשבטלה תקנה זו בתום שנות ההתנחלות, קבעו יום טוב בט"ו באב, שבו הותרו שבטים לבא זה בזה. התרת הנישואין הבין-שבטיים לא נחשבת לפגם אלא לגורם של שמחה. הגבלת הנישואין הפנים-שבטיים נתפסה כגורם לפירוד בעם, ואין סיבה להמשיך בכך מעבר לדור הראשון שקבע את המבנה הבסיסי של ההתנחלות בארץ.

יתכן שמדרשו של התרגום בשופטים מתאר מציאות ששררה בארץ בתקופה העתיקה, שבה השתדלו למנוע נישואין בין שבטיים כדי למנוע העברת נחלות, אבל אין זו מציאות רצויה בעיני חז"ל. נראה, שבעיני חז"ל, כפי שהם מדייקים גם מן הכתובים בפרשיותינו וגם מתולדות עם ישראל בארצו במשך הדורות של השופטים והמלוכה, התהליך הרצוי הוא תהליך מתון של עירוב והתקרבות בין השבטים תוך כדי נישואין ביניהם. אחרי הדור הראשון שבו נקבעו הנחלות ושמות חבלי הארץ, שוב אין לחשוש לכך שבני שבטים אחרים ישבו איש

³ רמב"ן לו ז.

⁴ רד"ק שופטים יא א, רבנו בחיי במדבר לו ח.

בנחלת אחיו. התיאור שתארנו למעלה, שבעמק חפר יתיישבו במהלך הדורות בני שבטים שונים ויתערבו זה בזה אינו אסון לאומי אלא ההפך, ברכה גדולה.⁵

המתח הבסיסי שבין שימור השבטיות והעדתיים לבין מיזוג בין שבטי ישראל יחדיו, מלווה אותנו עד היום הזה. הרצון לשמור על המסורת הייחודית והמאפיינים של כל עדה וקהילה סותר את הרצון לקיים "כור היתוך" של אחדות כלל-ישראלית. מסיפורן של בנות צלפחד על שני חלקיו אפשר ללמוד, שטוב ורצוי לשמר את המתח הזה. תחילה יש להניח יסודות בריאים של ייחוד וזהות במעגל השבטי והמשפחתי, ולאחר מכן אפשר לפעול לשילוב ואחדות, לא בדרך של טשטוש התחומים והגבולות הייחודיים של כל שבט ועדה, אלא אדרבה, להתערב ולהתקרב מבלי לאבד את מגוון הזהויות השונות המרכיבים יחדיו את הפסיפס הלאומי.

נמצא שבנות צלפחד לימדו את עם ישראל פרק בהלכות אחדות האומה, לא פחות משלימדו פרק באהבת הארץ. ולא פלא הוא, שהרי שני הערכים הללו כרוכים ואחוזים זה בזה.

יהי רצון שבזכות גילויי אחדות האומה ואהבת הארץ המתעצמים בימים אלו במחנה ישראל כולו, יזכנו ה' במהרה בירושת הארץ כולה, בסילוק הרשעה ממנה, ותתקיים הברכה "ונתת שלום בארץ" במלואה.

חזק חזק ונתחזק

⁵ עי' רש"ר הירש לו ו.